

کي محبوسه

الک اسکی تورک دولتی

نورک حرنی

(مەنە) ئولۇتچە، پىرنە اوغلى (كىي)، (لاۋ). شام، عنوانى آلەرق تەختە كىدى .

چىن ئىمپىراتورى، دىھال، بىكى قون كىمدارىنە زۇجە اولۇق ئۆزىدە ئالەمدىن بىر ئىسىم كۆتۈردى. ئىسىمى بىر بىر كىتىن ئېلىپ كەتتى (چۈنەن ھانغ بو) ايدى . بو ئېلىپ ، توركىرى چوق سۈدىكى ئېچون آرقى چىنە دۈمەدى، وزىر اولۇرق قون كىمدارىنىك سىراينە قالدى .

چىن ئوراكىدىن اولمىسى ئىمتل يولۇنان پۈتۈركى وزىر، ئوكرە، چىنلىرى ئېلىپ كەتتى، چىنلىرى كى اسراف وسفاھتە دالامەلنى تۈسبە ايدىيوردى . ويردىكى نصىخنە بايقىلەرسە توركلك (مىل حوت) ە (مىل اقتصاد) ە زىيات ئېمەلنى ايتىيوردى .

بو زمانە، ئوكرلك مۇقلىرىت و اتحاد تېجىمى اولۇرق زىكىنىش ئىدىرە، اوكرەندە، چىن دىنىكى . آلايشە، دېدەبە مستقر بىرىكى عالم كۆپۈرۈلدىكى يۈمىنىك يىپەكلىرى، كەچكلىرى، مودالرى پلوش وازىر توركلك آراستە كېرەكە شىلاشلىدى . چىنلى ئوكرلك دىھوت ايدىيوردى . ئوكرلك بونۇن ايتنى ، كۆپى ياقىق آغاجلى اورمانلاردا كۈە كىنىك باخود اولارلە ساپىسز سۈرۈلنى اولانلىقى . بولە بر نىيات ياشايانلارە ، چىنەدە دوفوقولان كۈزل ايلكى قۇمشلر دىكەل ، كىمدىلارنى بالات بايقالرى درىدن و كوركىن ايلەلر يولىنى ايدى . پوغوت قېيرە ، خىنەر ، ترمەنى كى سوددن يايان بىچكەر ، لىدىن او ئانلارلە سۈرۈلۈك متوع بىسىلى حيوانلرى اورنك بو ئونوغدى احتىاجلارنى تەمىن ايدىيورلدى . آكر ئوكرلەر ، چىنلىلەر غەلىتەنە اولارسە، اورنك حيوات و ذخىرەلەنە آلىشەچىلەندىن ، بىركون چىن دولنك كەيتە كىرەبى اولقىدىرنا كۈرمە بىچكەردى . وزىر ، دانغا ، كىمدارە ، تېمەسك آلازىلن قالە

تۈرەلدىن آفراتسىنى تۈسبە ايدىيوردى . چۈنكە بولۇر ، اوشانلى آتارى مەلوب اولان رىجالە قۇمىشى . بو او كۈتلەر ، باشقە نصىخلەردە غلاوۈ ايدىيوردى . كىمدار تېمەسك نە قدر نۇفسىن عبارت اولدىنى ، ئىختلف بولۇر ، اوبالار كە ئىمقدارسۈرۈلر يۈلۈندىنى بېلەلە ايدى . چۈنكە ، نفوس و مالواك مىقدارى معلوم بولۇنۇرسە ، بىركون چىن غەلىتە سىراقچىلەنى زىمان ، بۈيۈك و مېھمانى اردولر طوبلانەسى مىكىن اولەمىدى . چىنلىلەر كۈرە ، ئوكرل كىمدارلەرنە (تازۇ) ناي و بىرلىدىر . تازۇلار بىرلىلرلك (افراسىپ) آدېلە آكەلرى سىرلاسلەسك كىمدارلرى دىكەك

مەخد كاشفىر ايسە ، افراسىپلك تۈرككە اسىم (ئوكرلك) اولدىنى سۈپىلۈز ، او حاللە چىنلىلرلك بولگەنى ئىخريف ايدىرك (تازۇ) مىكتە سوقدىلر بىر قىزىبە سۈرتىدە قبول ايدەمنى بىر ؟

ە بالخاصە (تارىخ عالم) صاحى ساپان باشادە ، (تازۇ) نى (تاقى) كىكەندە يازىيور . افراسىپلك (بارس آلپ) اولدىنى ادەسلە كەتتە ، بو كادار مىچ بر تازىنى رۈيايت بۇقىد . ايتكى كەلەك ياكىز لىقى مىشايى ، اورنكلك عىنى شى اولدىنە دالات ايتى . (افرازآب) ئىخفىر . بو تېمەلر سىدە (سۈك يۇقارىسى) مەنەسەدەكە غىرەجە (ماوراءالنهر) كەلسەك ئىغىد ، ايرانىلر ، اوبە ، چىنۈكەل اۈسەنە (افراسىپ) دىدەكلىر حاللە ، سۈكرلا اورادەك كىمدارە بونامى وىرمىش اولەيلىلر .

تۈركى وزىر ، چىنلىلرلك غرۈرۈش قىرىق ئېچون چىن ايلچىلەرنە ، فۇللە عظمت كۈستەمىنى ، تازۇبە تۈسبە ايدىيوردى . چىن ايمپىراتورى ، تازۇمەسكوب يازدىنى زىمان بولە باشلىيوردى : «چىن ايمپراتورى فۇلرلك تازۇوسىدىن احتىرالە رجا ايدىركە » و رۇقەك بۈيۈكلى مىن بىرقەلەدە بىدى . وزىر ، تازۇبە مەسكوب يازاركن ، بونۇن داھا بۈيۈك قەلەدە و رۇقەلر قوللانەسى مىكتو . پەك باشقە : «سا باھلە بىرك دۈغۈرۈدى ، كۈنلە كېك تەختە كېچىردىكى فۇلرلك بۈيۈك تازۇسى ، چىن ايمپراتورلدىن رجا ايدىركە...» دېيە يازمەنى تۈسبە ايتىدى . (چۈنەن) ە ھىرفەستە ، تازۇلرلك سىراينە يولۇنان بالخاصە چىن ايمپراتورى رىقىدىن بىر مامۇرلە كەندىرش اولان چىنلىلەر قارشى ئوكرلكلر قىلىنىلى او كۈر ، ئوكرلكلر خەرىجە چىنلىلرلەن بۈيۈك اولدىنى سۈپىلۈردى . چىنلىلر او كاداراقش اولۇرق «ئوكرلكلر اختىلارلى خىر كۈركۈلدىكى » سۈپىلۈرۈلدى . وزىر جۈباب «چىنەن بىر چوق خەملىرىن سۈكرل مەدار مىعشەن عىرم بىراقلىش تېجە اختىلارلر بولۇندىنى » بىيان ايدىيوردى . «اكر ، ئوكرل ياكىز مىجارە ايلە مىشول ايسەلر ، بو مىلك سلات و سەمادق اچىۋىد . اختىلارە مىغىلىكەن دولابى كەيدە بىلر باشقە لۈزەمتە مىلك بولۇرلر و دۈمەشە قارشى سىيايتلى تەمىن ايدىلىشدر . بايا ايلە اولادلر قارشىللى اولۇرق بىر بىرى طۈتۈلر . بىنە غەلىتە ، ئوكرلكلر اختىلارلرە خقارت ايتكە ايتام اولۇغەسى خىسزىد . »

چىنلىلر ، چىنلىلرە بايايلا اولۇغلار كە راتاقەدە اوتاقىسىز بىر بىر يادەللىرى ، باباك قەلئەدە اوغلىك او كى آتەنسنى آله بىلەسى ، برادركلر قەلئەدە قارەمىشك بىكەسنى كىنىك آله بىلەسىنى ذكر ايدىلەن ئوكرلر ذم ايدىيورلدى . چۈنەن ھانغ بو ، ايسە دانغا ئوكرلكلر چىنلىلەر رىجائى ايتانە چالىيوردى . دىيورەك : «ئوكرلر حىوان ازانلر نى باشقە بىرىنى بىلر سۈدەن باشقە بىرىنى اچىزىلر ، درىدن باشقە بىرىنى كىمىز . ساپىسز سۈور . لىزى او لاتاقەدە ، رماق قىلەندە كىزىدۇلر . مۈسەلر دىكەشكە اولارلە بىلر شى دىكەشدرلر . بىچكلىر قالاقى : «دىھال ايتى بىنەكە اۈل كىدىر ؟ » قالاقى : «چىنەن سەلرە كىلەرنە باقۇلر ، ھىچ بىرىك قايۇ . سى كىمىز . قەلئەلرە دىكەشدرمىكەن خوشلانازىر . بر اوغللك او كى آتەنسەلە ، قارەمىشك بىكەسەلە اولەنە بىلەسى ، او جافار كە دىزىمىز قالۇرق سۈغەمەسى

اچىۋىد . شىمەدى بى قدر قوللر آراسىندە ، بۇقىد قارىشىقلىق بىقىدىنى حاللە ، ھىچ بىر زىمان ، اسكى سلاھ بىرنە ، باشقە برەكەلەن بىر بىك تەخت كىلەلر بىن ايدىلەشدر . چىنەن سە باھلىكس ، اۋەندە بىر سلاھلر بىر بىرى بۈزلاقلە مىشول اولۇشلر . دانغا ، بىكى برەمىتلىقچە قىر ، اس سلاھلر قەلەرىش ، كىندىسى كىكىن بر ايمپراتورلى خانانلىق قورمىشدر . بونۇن دولابىدەك چىنەنە دانغا بونۇن اسكى قەلەلرلك بىقىلەنى كۈرۈۋورۇر . چىنلىلر خلق دۈمەن بىكەستەن مىن برەلە قوتق اچىۋىن ، سۈدرلە تەخم ايدىلش شىر ياپۇرلر ، فقط خلق جۈمە اوغرايدىنى زىمان ، بى سۈدرلر بونۇندىن كىندى مەدە ايدىمە بىرك تەلم ياراغى كىچكە جىيور اولۇور .

بوسۈزلۈك سۈپەن وزىر ئوكرلر اونۇغاشدر . اوغوز ئوكرلرلك (مەنە) ە (اوغۇزخان) نامى وىردەكلى كى ، (چۈنەن ھانغ بو) ەدە (ايرىل آنا) نامى وىردەكلى مىقول بر قىزىبە اولۇرق قبول ايدىلە بىلىلر . ئوكرل تۈرسىنى وضع ايدىن اوغوز خان اولشەلر بىرلر ، اوغشەلر وزىر اولۇرق بىراقىدىنى (ايرىل آنا) بو تۈردىكى اكال و تىظىلە جالىشدر . بو مىستللى ايلەردە تۈرر ايدەكچىز . چۈنەن ھانغ بۈك بوسۈزلۈك آكاشلىدىنى چىلە ، بوزماندە ، ئوكرلر ، چىنلرە خىلەلە ئوكرل خەرق آراسىندەك قىرلىرى سۈرۈلر بوسۈزىدە كۈرۈلۈر . مىل تۈرۈلرلك ، خىصسى خەللىلرلك ، بىكى نائىلەرلە ، بوزلەمەست چالىشۋىلۈردى . مىلادىن ايتكى عصر اولە تصادق ايدىن بو زمانەدە ئوكرلرلك خەللىلەر دىنلارنى آراسىندە بۈيۈك بىرقىر وارەدى . ئوكرلر ، خەللىلەر بۈيۈك بىر درجەدە چىشلىلر ، قۈيى بىر دولەت ، قۈيى بىر دىن ، قۈيى بىرلاقق وجودە كىمىشلىرى . فقط ، مەدەنىيە ھەنوز (چادىر ، قاغى ، جىربانلى) دورىدە ايدىلر . ھەنوزمىشدا چىلەش اولۇرى بۇدى . فقط ، كىرلىكلر اۋزىتە قولۇلار و بىرىچوق او كۈلۈرلر طرفىن چىكىن ، كىرىمى قولۇلار و بولۇندى بۈيۈك اوتاغلر وارەدى . بو اوتاغلر ، آتق كەندەن يايلىلر ، كىرەج و طوبراقلە مىوايرىد . تېلەرلەدەدە چىچىر بىر اۋاج بولۇنۇردى . كىمدارلرلك باخود بولۇر بىكرك قاراكلارلەندە ، بو اوتاغلر ، اولر كى صىرا صىرا قۇلۇرلر ، آرازدە ، بۈيۈك جادەلر ، كىدىش سۈقارلر بىراقىلەردى ، بىككەر بىر چادىرلەن حەسلە كەن بو قوتاق بىرى عادتا بىر شېرىتمەسى كۈستۈردى . كىمدارلرلك غەمى بىر قاراغى بىر ياكى تەخت بىر بۈيۈك ، غەللىنى بىر شېرى كىدىرى . بىكرك قاراكلارلە بىكرك (اۋورد) (دولەتلىك) حاللە ، كىمدارلرلك غەمى قاراكلارە (اۋوردۇك) (اۋوردۇك) اسى بىرلىيدى . بو كۈچر قوتار شېرىلرلك سۈقارلرلەن جادەلەندە مەمادە چارشىلر ، بازالارلەندە وارەدى . سۈرۈلۈك درىلەندىن ، كىيك و بۈزۈلەندىن ، قىل بۈيۈكندە مىمولات بايا سىيان بىكەرلەر بايقالدى . دانغا ، ھەرقالە چادىرى سۈدەن تۈۋلر بىچكەر ، بۈكە درىدن تۈۋلر كىپەك بايان بىر قارىمەھەتە بىدى . ئوكر قەلئەلرى دھا اۋزىماننى بىاش كەلرە كۈزل كەلەر ،

فاره ده کین - بوغازلر سئولسی

— ۲ —

یکی مجموعه

قرانک قاپا براییچی کوندردیکی چهنله بولک عودتده روسیه کیسه اعرام ایدله یه چی » بیلدریش » چار ایوانه یازان نامه جوابیده ایسه ایجینک اطوار وحرکاتند بحث اولماتیپ روس تجارینک مسئولیتک اسماقی قوتلای ایشمار قینشند، که یو جواب طریزی عثمانلیلک سیاسی مهارته دلیلر .

سلطان سلیمان قانونی دور سسلطنتده دخی ، (۱۴۰۵-۱۴۰۳) ، روسیا چاری استانبوله بر سفیر اعرامیه یل ، اقتصادی منافع استحصانه ، سه سیاسی مناسباته تأسیسه شاناب اولمشدر و دینیه بیلر ، که دولتیگ باشقا باشقا هدهلری اولدیندن بویوک پترویه قدر دولت علیه ایله روسیا آره سنده اختلافات وقوعه کلیمشدر .

۱۶۳۷ ده قافارلر هجوم ایدوب آراق قلعه سی بدیضت و تسخیرلرینه یچیمشدر و متعاقباً روسیا چارینک حمایه و صحنه الجا آلمه شلردی . چار ، تورکیا ایله هنوز بوی اولوشه چک اقتدارده اولادیندن قازاقلری رد ایدوب دوت کوروشندر . تغیر دیکره بری اغصاب ایتکدن چکینشدر .

صانکه طرفینه بر حس قبل الوقوع وخیم بر آتکی حاصرلاندینی اخطار ایتیددی . اول امرده آلتون اردودیه انتحاق ایله قاتار چارینک توجهرلرک جلبنده تردید کسترشمش اولان « موسقوا » آمارتی ، یاواش یاواش تاتارلرک معاوتله و کنیدنک انتظام وغیرتی ایله دیکر روسیا آمارتاری ایله یلیده کیده افراتشدن موشلامش .. یئورلنک آجینی کندی افراتشدن آلتون اورودون قوتوقله برابر تاتار دولنک افراتشدن سبب اولمشدر .

اوجینی ایوان ، موسقوا آمارتندن بر دولت وجوده کتیره کده ساده برکناز - یاخود - قهراس ایکن ، زوجی موسقواک ایشادله ، قیصرک یعنی چارلی تاجی کیمش و اول بول بیرانس ایله مناسبات محصومه تأسیسه چالیشندر .

بیرانس مشروع بر میراث بین صوفیا ایچون طول آملار بسله همک تمکن دکل ایدی . قالدی ، که اوجینی ایوان وچرکنت توشیه دائره حکومتی توسیع ایدوب طورویور . آتی ایچون بویوک بویوک سعادتور تصور ایدییوردی .

طالع ، موسقوا چارلغه ساعد اولوب طوروشدر . روسر ، که یاد اهاواران بخارده جهانک کتایه سی سیاسی مسلک اتحادا یتمشور قوشو اقم ایله قوزلری بیلانمشده قازاده کیره و بیرانس بولنه ایک ایت مشملدر . عثمانلیر ، ابتدای ، روسیه قیندنه بیلله دهکیل ایدیلر . علی الخصوص « مقدس اتفاق » لر ، اندیزلری لر یی و سنی آوروپا ایله غریبه متحصر قیلمیشدی . شارلکنلر ، فرزندلر ، فرانسوالر ، هاترلی بزه غریب غریب اخلاص فروشقارده بولونورلر .. لهسان لیتو آسیا بیلله اوله ایدی . یو سیرالورده استانبوله بولونانر ایچون موسقوا چارلی یاوار یا یوقی کچی برشی ایدی . بر روم قیصری قیزیک و یارادر زاده سکت متنبای ایله قوسکت

عثمانلیر ایچون ، قازا ده کیزدن کلن و قیزانسن زمانلر نده صیق استانبولی یازاتن ایدن روسلار کده آهینی واز ایدی . روسلر تجارنلرله ایدنا مکتانه اوغرامشار و تاتار خالرینه و برکی و بریمک عبوریتده قاشلاردی . آتجاق زمانک حکمنه کوره تدبیره قصور ایتن روسلر بک آز وقت ایتنده بک چوق ایلرله مشلرور و تشارلرله ده موقت کتساب ایتلدر . عثمانلیر ، قازا ده کیزک بوتون ساحلرینه حاکم اولدینن صوکر ، اورالک سکون و سعادتنده آیت علاه دار ایدیلر . روسلر ایسه قلمرلنه ایدن ایدنا بویوک نهرلرله کیمشدر . قاشلرله قاشلرله ایدنا بویوک کچی ، صوفیا باله لوغک چار اوجینی ایوان ایله ازدواجی اوزرینه استانبول ایله موسقوا آره سنده پیدا اولان صبری مناسبات و مذهبی رابله دالانله کوزلری بوتون بویوت بزم طرفه دیکوب قاشلاردی . ۱۴۹۲ اوستلنده چار ایوان روس تشارنک قازا ده کیز سواختنده دوچار اولدینی مکتلاندن شکایت ایتدی و مکتایته منکلی کرای خان توسط ایلده . نامه چاریده آراق ایله کفه یه کیده تشارلرک مملکت حاکم کری طرفین قهرمنلرله معروض قالدیلر . بویوک ایچون کنیدیلری یعنی تیهمسی او جورده تشارندن منع ایتدیکنی بیلدیریوردی . نامه کیک برنده مناسبات تأسیسی ایچون سفیرلر تعینی لر و ندی اخطار ایتیددی .

آردن اوز سنه کچمنده [۱] استانبوله ایلک روس سفیری کلدی . سلطان یازید خان ثانی طرفین فوق الماده اولاق حضور چارلرینه قبول یورورولدی . غریبدن که چار ایوان ، ایلیچینه بر طاق و صایای قلملده بولونش ایدی : حضور بارشاهد و شهباده لری حضورنده ، بزه تعظیم و احترامه دلالت ایدن - وضیت مخصوصه ده بولونایچق ... ایشلری وزرا ایدیلک بالادت خنکارلره کورده چک ... سائردولتر سفرائی کندنه تقدم ایتدیرمه یه چک ایدی . موسو بلدخانیه Pléchéف آتش اولدینی شو تعلیات چارینک بیلله خارجه یقیقمش ، درشخانه و مظنانه وضع وحرکتی ، برمعاد وقوع بولان وزرا ضافته عدم اجابت ، بوتون اجنی سفیرلرینه و برلیدیکی کچی کنیدنسه اهدا ایدیلن « کیه فارخه » ایله اقامت مصارفی نامه تخصیص واعطا اولونان اون بیک دیناری قبوله موقتاً تیهمسی نزد شاهانده و دولنک وکلانسنده حسن تأثیری موجب اولمشدر . بونک اوزرینه ایلچی کلدیکی کچی یالکیز دوشن ، بادشاه طرفین مقابله باشل اولراق چار ایوانه عثمانی سفیری کوندلرله مشدر ، یالکیز منکلی کرای خانه « روسیه

هر بری نفیس بر تابلو عرض ایدن پیچکل خالیرلر یومسسی بیلریدی .

تورکر ، یو پوردرلر ایتنده عادتاً بر شبر حیاتی باشیورلردی . چونکه ، شهرلرک زامانی حصوله نتیرن بر چوق لوازمه مالکندیلر .

بونک برابر ، شهرلرک مشورلر اولان بر طراق قیندله باغی دکدیلر . تورکرلک متحرک شهرلری هر موسده سحرل بر نسله کوزنی قاپاره ، آچار ، ندیسی باشقه براواده ، باشقه بریاماجده بولوردی . ایلک بهار تریه قاپارچه ، پوشهرلرلرک افرسندن ایدر ، سنه کله دوت موسمنده بولوردی . تورکرلک آتی قانادی حکمنده اولدینی کچی ، قاشلیرلر اوزرنده بویوتن آق کچمن اولریده بر یل بیلکنی کچی آکیمیورلیدی . بویکی ، ییشیل اووالرک کانسز دکزنه دانا بوزردی .

تورکرلک بویحنه سطحی بر نظره باقنار اولنری (عشرت) دوزنده ساینر . حال بویک تورکر ، (نه مان) دن اول بیله ، (دولت) تشکیل ایتلر ، آیری آیری (سایر مدتلر) حانده باشیورلردی . (مه تکر) وجوده کنیردیکیکلک ، بری برندن مستقل اولان تورک اوروقلری ، (قون) سلاله شک سنجاغ لئنده برلشدرمک عمو بورتوک دولتی باقتدی . یوزمانده ، تورکرلک (عشرت) . بکیزم یه چنتری یالکیز کوجیه لکلری ایدی . حال بویک بر جمیعک عشیرت دوزنده اولوب اولمهی کوجیه لکلله آتشیلیدان .

ثابت قولوبلرده ، اولرده اوطولران ، کویار تشکیل ایدن عشیرتلر اولدینی کچی ، کوجیه حیات سون بویوک دولیزده وارد . جمیعک ثابت یاخود سیار مسکنلرده یاشامهی ، مادی سبیره تابع اولان ضروری برتیجهدر . حال بویک بر جمیعک دولت حیاتی یاشاماسی حرتک بر تیجه سیدر . بویوک بیله ، تورک جمیعک حریله مدتی آراسنده بویوک بر آتیققل وارد .

تورک ، حرت اعتباریه ، ملت دورنه اولاشمش ، صبری بر دولت تشکیل ایتش اولدینی حالمده مدیت جهتیه هنوز عصر یلکشمکن اوز اوفزدر . حالا آتادولوده ، فرن اولاق قاشلیری ، فرن و سسلطک مهاجر آراهلری زمانک مدیت عامللری کچی ایش کورمکده در تورک تارخیخیلی ، دانا ، تورک حیاتنده (حرت) (مدیت) ک بوقاوتی نظره آمالیدلر . چونکه ، تورکرلک مرنلرینه در ، تیصیرلریده بویکی عصرک مقامهی ک کورتمکچدر . کولک قالمده ااسکی تورک دولنک تشکیلاتی کورتمه چکز .

ضیا کولک آلب

[۱] قیرال تاتور - یازدقی روس تاریشنده ، ایلک بوس ایچیدینک ۱۵۰۰ سنه میلادیه سنده استانبوله کوندرلر بیکنی بیان ایدیلور .